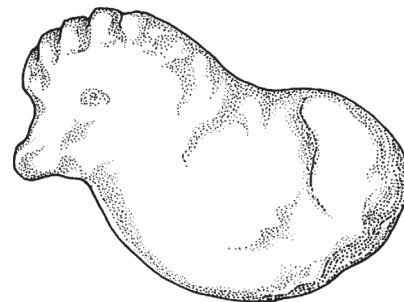

Методика археологічних досліджень

Н.О. Гаврилюк

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ МАСОВОГО МАТЕРІАЛУ З АНТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК (на прикладі знахідок з ділянки ЮЗА в Ольвії)

Показано можливість введення до наукового обігу масового археологічного матеріалу та продемонстровано методику його опрацювання. Особлива увага приділена дослідженню кухонного посуду з об'єктів періоду архаїки на ділянці ЮЗА в Ольвії.

Ключові слова: Ольвія, масовий археологічний матеріал, землянка, напівземлянка, кухонний посуд, ліпна кераміка, гончарна кераміка.

Відповідно до загальноприйнятої методики польових археологічних досліджень музеї беруть для зберігання не весь археологічний матеріал, здобутий у ході розкопок. Як правило, туди передають цілі або археологічно цілі форми. Іншими словами, матеріал, вилучений з культурного шару, розподіляється на дві нерівні частини. Першу становлять унікальні та більш-менш цікаві, придатні для експонування знахідки. Їх включають в інвентарні (на етапі фіксації індивідуальних знахідок у полі), а потім і колекційні списки (на етапі музейної фіксації). Зазвичай такі речі становлять 25—30 % від усіх знахідок. Інша частина (70—75 %) фіксується лише в польовій документації у вигляді списків (у «Книзі польових списків») і через обмежені можливості музейних фондів прийняти такі знахідки на постійне зберігання їх повторно консервують на місці розкопок. Таким чином, для майбутнього постпольового етапу досліджень стає недосяжним значний масив здобутих артефактів (ідеться про десятки тисяч фрагментів), а, відтак, втрачається суттєва частина об'єктивної інформації, що міститься в них — так зв. масовому матеріалі, який штучно виводиться з наукового обігу та через це лишається поза увагою дослідників.

Але здобутий нами й іншими дослідниками досвід свідчить про значущість масового археологічного матеріалу, який у польових умовах тільки фіксується, але не передається на музейне зберігання. І, якщо вжити декілька досить простих додаткових заходів, можна сут-

тєво підвищити інформаційний рівень археологічного контенту масового матеріалу. Розглянемо можливості та засоби ефективнішого його використання.

Практика ведення польових списків у тому вигляді, що практикується в польовій документації й нині, почала формуватися в 1950-і рр. (приміром, щоденники розкопок учасників Нікопольсько-Гаврилівської експедиції, які досліджували Золотобалківське, Гаврилівське, Нижньорогачицьке та інші городища Подніпров'я. Практика включення списків до щоденників зберігається досі — наприклад, експедиції МДУ, що працюють у Криму). Деякі дослідники намагаються опрацьовувати цей матеріал і подавати його в звітах про розкопки (звіти про дослідження городища Кітей у Східному Криму в 1970—1980-х рр.). В Ольвійській експедиції Інституту археології НАНУ від 1960—1970-х рр. ведуть окремі книги списків. У деяких публікаціях трапляються поодинокі таблиці (не більше двох), що узагальнено подають масовий археологічний матеріал з культурних шарів поселень. Однак подавати весь матеріал з багатошарових поселень і городищ через величезний його обсяг не наважувався майже ніхто. Процес опрацювання таких матеріалів займає багато часу, а отримана інформація здається мізерною та незначущою. Тож поступово книги списків почали зникати з польової документації. Деякі дослідники почали замінювати їх рисунками матеріалів, які не потрапляють до інвентарного опису. Цей спосіб фіксації масового матеріалу почасти виправданий, якщо він доповнює кількісні дані,

що містяться в польових списках, та все одно не відображає всього обсягу матеріалу.

Однак від 1980-х рр., коли з'явилася можливість опрацювати матеріал на електронно-обчислювальних машинах, була здійснена спроба — і саме за результатами розкопок Ольвії — обробки масового матеріалу (Марченко 1975; 1988), а заразodem продемонстрована інформативність статистичної його обробки. Саме вона стала основою для революційних і переконливих висновків щодо класифікації та поширення ліпного посуду в античних центрах Північного Причорномор'я. Встановлені К.К. Марченком закономірності розподілу гончарної кухонної та ліпної кераміки в часі та на окремих пам'ятках лишаються базовими й для сучасних досліджень цієї групи масового матеріалу (Марченко 1983).

З часом були розроблені перші програми опрацювання знахідок з поселень раннього залізного віку (Гаврилюк, Крыжицкий, Тимченко 1996). Вони мали вигляд системи керування базами даних, а потім були ускладнені та представлені у вигляді пакету програм «Поселення», який був пристосований до комп'ютерів, що з'явилися в 1990-х рр. Ці програми спростили опрацювання масового матеріалу з таких поселень, як Кам'янське городище та інших нижньодніпровських городищ (Гаврилюк 1999) і ділянки Західний теменос в Ольвії (Гаврилюк 2006).

Природно очікувати, що поява інформаційних технологій і комп'ютерів нових поколінь розширять можливості для вивчення масового матеріалу. Цілком реальною стає його фіксація та первинна обробка в межах поточного польового сезону. Але водночас зберігається стара схема подачі даних, що складалася десятиліттями, — це польові списки з «паспортами» та розподілом знахідок за групами. Незмінними лишаються вимоги до масиву даних, основні критерії оцінки та методи обробки матеріалу, розроблені раніше при створенні згаданих програм опрацювання масового матеріалу з поселень і, що важливо, за наявності вже інших можливостей його фіксації та аналізу.

Апробовані в програмах попереднього покоління дослідників структури даних і критерії оцінки комплексів і шарів використовують у сучасних методиках опрацювання матеріалів з використанням Excell-програми. Ці методики частково реалізовані за елліністичними матеріалами Тіри (Гаврилюк 2010), ділянки НГС в Ольвії (Gavrylyuk 2010) та городища Кульчук в Західному Криму (Гаврилюк 2013, у друці).

Досить показовими виявилися спостереження щодо співвідношення складових масового матеріалу з культурних шарів різних хронологічних періодів (Гаврилюк 2011). Відтак, з'явилася можливість не тільки подати результати опрацювання польового матеріалу в узагальненому та зручному для розуміння вигляді, але й врахувати та ввести до наукового обігу весь матеріал з розкопаної ділянки пам'ятки, а заодно отримати максимальну інформацію з матеріалів, які раніше практично не використовували. Тож поняття «процент вивченості матеріалу» є застарілим.

Мета цієї роботи — подати методика кількісної оцінки масового матеріалу з античних пам'яток, яким притаманна багатошаровість, складність і розмаїття матеріалів, що характеризуються значними кількісними показниками. Застосування методики продемонстровано на прикладі матеріалів з культурних шарів і окремих споруд на ділянці ЮЗА Ольвії. Базу первинних даних становлять результати дослідження 1972—1979 рр. Усього опрацювано 1277 списків, у яких зафіксовано 308 855 знахідок¹.

Ольвія, як відомо, багатошарова пам'ятка. Її важливою особливістю є чітко виражена кореляція між культурними шарами та їх органолептичними й матеріалознавчими характеристиками. За польовою документацією на ділянці ЮЗА знахідки та поховані структури розміщувалися таким чином: гумусний, сіро-глинистий, жовто-глинистий і темно-попелястий шари, розділені прошарками (горілим, попелястим, суглинковим та ін.). Загалом указані шари датують часом від VI ст. до н. е. до II ст. н. е. За Н.О. Лейпунською та С.Д. Крижицьким, знахідки з темно-попелястого шару та пов'язані з ними будівельні комплекси належать до другої половини VI — першої чверті V ст. до н. е.; знахідки з жовто-глинистого шару датуються другою чвертю V — третьою чвертю IV ст. до н. е.; з сіро-глинистого шару — елліністичним часом, у цьому разі останньою чвертю IV ст. до н. е. — II ст. н. е.

При обробці масового матеріалу ставилося завдання отримати інформацію за такими параметрами:

¹ Щиро дякую С.Д. Крижицькому за дозвіл використати неопубліковані матеріали та за надану мені можливість ознайомитися з іще неопублікованими текстами Н.О. Лейпунської та С.Д. Крижицького до колективної монографії, присвяченої результатам дослідження цієї ділянки.

— дослідити культурний шар загалом й отримати кількісні та відносні показники про розподіл знахідок у ньому згідно з датуванням Н.О. Лейпунської та С.Д. Крижицького;

— дослідити масовий матеріал з об'єктів, вкопаних у материк, себто землянок, напівземлянок і господарських ям, що датуються другою половиною VI — першою чвертю V ст. до н. е.;

— визначити функціональне призначення об'єктів на основі зіставлення груп кераміки;

— на прикладі функціональної групи «кухонний посуд» продемонструвати можливості методу всебічного вивчення масового матеріалу;

— встановити розподіл гончарного кухонного посуду та ліпного в шарах і в деяких спорудах періоду архаїки.

Дослідження культурного шару

Першим етапом вивчення масового археологічного матеріалу є підготовка масиву даних за польовими списками. Спочатку відомості про знахідки за певною схемою вносяться до Excel-таблиць. Зручніше це робити за роками, тобто формувати окремі файли, де аркуші — це списки за певний рік. Тут слід звертати увагу на формалізацію даних, щоб їх потім було зручніше сортувати. Після механічного сортування виокремлюється масив даних «за об'єктами». На ділянці ЮЗА це були землянки, напівземлянки, ями, приміщення, підвали, будинки, водотоки й цистерни. Дані, що не ввійшли у файл «за об'єктами», становлять матеріал, розподілений за шарами та глибиною залягання. Результати розподілу знахідок за шарами (гумусний, сіро-глинистий, жовто-глинистий і темно-попелястий) на ділянці ЮЗА в Ольвії представлені в табл. 1 і на рис. 1.

Як бачимо, основна маса матеріалу походить із сіро-глинистого шару — 175 737 екз., або 57 %, що датується переважно елліністичним часом. Жовто-глинистий шар, датований другою чвертю V — третьою чвертю IV ст. до н. е., представлений 94 335 екз., або близько 31 %. Значно менше знахідок (10 094 екз.,

Таблиця 1. Ольвія, ділянка ЮЗА. Розподіл знахідок за шарами

Характеристика шару	Кількість	%
Гумусний	28689	9,29
Сіро-глинистий	175737	56,90
Жовто-глинистий	94335	30,54
Темно-попелястий	10094	3,27
Всього	308855	100,00

Рис. 1. Ольвія, ділянка ЮЗА. Розподіл знахідок за шарами

або 3,3 %) виявлено в шарі темно-попелястого ґрунту, який відноситься до другої половини VI — першої чверті V ст. до н. е., та баластному гумусному шарі (28 689 екз. — 9,3 %).

При опрацюванні матеріалів з культурних нашарувань обов'язково утворюється Excell-таблиця, в якій відображені дані про всі групи знахідок, включені до польових списків, і розподіл їх у кожному шарі, а в межах шарів — за глибиною залягання. Цю таблицю можна використати для аналізу показників частоти складових у кожній категорії знахідок. Наприклад, якщо ми досліджуємо кераміку з ділянки ЮЗА, то можемо прослідкувати розподіл за культурними шарами кухонного (гончарного та ліпного) та господарського посуду (товсто-стінної кераміки, світильників). Насичення культурного шару гончарною та ліпною керамікою та зміни в її співвідношенні представлено на рис. 2. Неважко помітити, що кухонний гончарний посуд наявний і домінує в усіх шарах ділянки.

У «доінформаційні» часи було прийнято відстежувати співвідношення гончарного кухонного та ліпного посуду на розкопі загалом (Марченко 1983). Цей кількісний показник, разом з іншими даними, використовувався для доказу наявності варварського етнічного компоненту в складі населення Ольвії. З нашого аналізу (рис. 2) випливає, що був час (на ділянці ЮЗА в Ольвії він представлений шаром темно-попелястого ґрунту, що датується другою половиною VI — першою чвертю V ст. до н. е.), коли ліпним посудом майже не користувалися. Можливо, кухонного гончарного посуду було достатньо для забезпечення побутових потреб населення.

З шаром темно-попелястого ґрунту пов'язані споруди архаїчного періоду. Комплекс

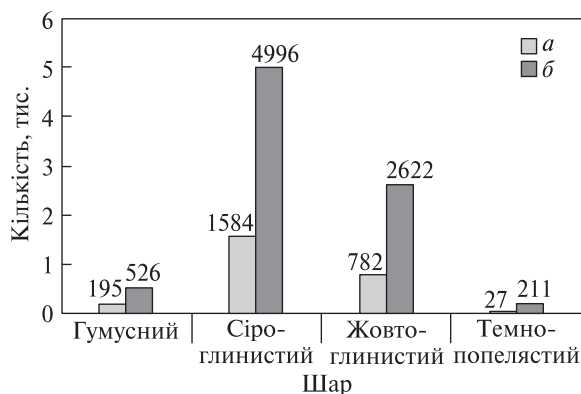

Рис. 2. Ольвія, ділянка ЮЗА. Розподіл гончарної (б) та ліпної (а) кераміки в шарах

знахідок з цих споруд простежено за запропонованою методикою. Подамо результати вивчення масового матеріалу з деяких землянок і напівземлянок архаїчного періоду, приміщень і підвалів класичного періоду та ям усіх зазначених періодів.

Дослідження масового матеріалу з об'єктів

В Ольвії на ділянці ЮЗА виявлено шість землянок, дванадцять напівземлянок і п'ять ям, що датуються другою половиною VI — першою чвертю V ст. до н. е. Масовий матеріал з них опрацьований повністю, і результати цієї роботи включені до колективної монографії.

Тож наведемо кількісні дані з найхарактерніших споруд, у першу чергу — землянок.

З табл. 2 та рис. 3 видно, що землянка 398 тривалий час була відкритою. Спочатку дуже короткий час її використовували як приміщення, і вона заповнювалася рештками не дуже інтенсивно (знахідки з шару 1,0—1,75 м). Потім її полишили (рівні 0,35—1,05 м). Знахідки з верхніх рівнів — глибина до 0,35 м від верхнього краю — відображають не процес використання землянки, а її засипку. Знахідки з нижніх рівнів відповідають періоду функціонування споруди і відповідно датуються. А серед знахідок з шару засипки може бути матеріал, що датується часом засипки споруди, тобто пізнішим ніж функціонування землянки.

Формування культурного шару і комплексу знахідок у землянці 401 (табл. 3, рис. 4) відрізнялося від зафіксованого в землянці 398. З діаграми видно, що споруда інтенсивно використовувалася впродовж тривалого часу та була засипана після того. Саме цей момент відображають знахідки з рівня 0,70—1,10 м. Оскільки перерви у формуванні культурного шару тут не простежуються, можна припустити, що знахідки з землянки 403 можуть відноситися до одного хронологічного відрізка.

Землянка 403 (табл. 4, рис. 5), на відміну від попередньої, інтенсивно заповнювалася у перший період побутування. Можливо, спочатку вона використовувалася як зольник — до ями

Таблиця 2. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у землянці 398

Ґрунт	Глибина (м)	Кількість	%
Сіро-глинистий з жовтими включеннями	0—0,10	4214	80,56
Завал сирцю	0,20—0,35 від рівня попелу	113	2,16
Ніша	0,45—1,05 від рівня попелу	78	1,49
Нижче другої плями попелу	1,0—1,75	760	14,53
Долівка	1,75—1,85 від рівня попелу	66	1,26
Всього		5231	100

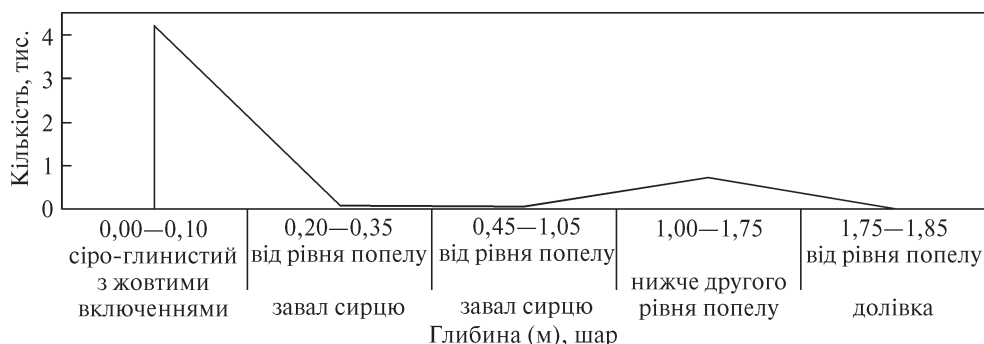

Рис. 3. Ольвія, ділянка ЮЗА. Розподіл знахідок за глибиною залягання в землянці 398

зсипали попіл зі значною домішкою побутових відходів. Після цього заповнення на певному рівні було утрамбоване та, можливо, підсипане, і споруда використовувалася за призначенням. Від рівня 1,60 м землянка заповнювалася повільніше, можливо, її вже не використовували, але й не засипали, тож вона руйнувалася дуже повільно.

На ділянці ЮЗА в Ольвії виявлено 12 напівземлянок, що датуються другою половиною VI — першою чвертю V ст. до н. е. Процес формування культурного шару та комплексу знахідок продемонструємо на прикладі трьох напівземлянок (197, 198 і 317).

З табл. 5 і рис. 6 випливає, що напівземлянка 197 до рівня 0,50 м постійно використовувалася. Культурний шар формувався рівномірно. До цього рівня споруду можна вважати закритою. Потім на рівні 0,20 м від краю вона була засипана. Діаграма (рис. 6) заповнення напівземлянки 197 нагадує ситуацію в землянці 398 (рис. 3) з тією лише різницею, що культурний шар напівземлянки формувався рівномірніше.

Найцікавішу картину в групі архаїчних споруд демонструє напівземлянка 198 (рис. 7). Спочатку її використовували не дуже інтенсивно, тож кількість знахідок у ній незначна. Мабуть, саме із сіро-попелястого шару нижче рівня долівки походять найраніші знахідки. Але після дуже короткого періоду занепаду споруду почали інтенсивно використовувати (сіро-попелястий прошарок від рівня 0,80 м до долівки). Третій період (найпізніший) по-

Таблиця 3. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у землянці 401

Грунт	Глибина (м)	Кількість
Заповнення	0,70—1,10	1508
Заповнення	0,80—1,38	985
Заповнення	1,38—2,00	772
Всього		3265

Таблиця 4. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок в землянці 403

Грунт	Глибина (м)	Кількість
Заповнення	0,8—1,6 від вершини кладки 396	224
Заповнення	1,6—1,8	330
Зольник	1,8—2,2	528
Всього		1082

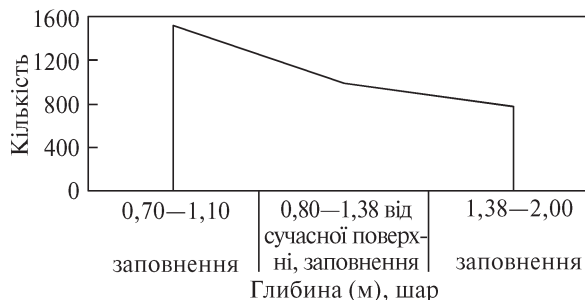

Рис. 4. Ольвія, ділянка ЮЗА. Заповнення рештками посуду землянки 401

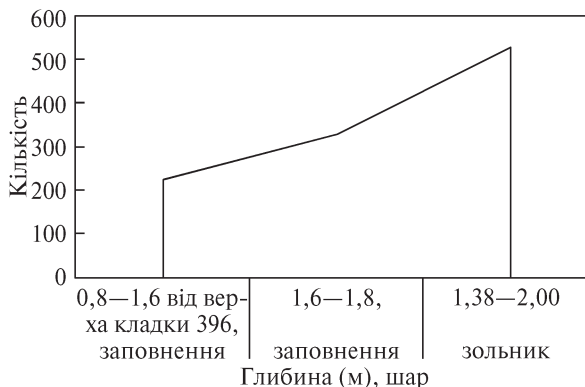

Рис. 5. Ольвія, ділянка ЮЗА. Заповнення рештками посуду землянки 403

бутування напівземлянки 198 представлений глинисто-попелястим шаром і знахідками в ньому. Ці спостереження підтверджують висновки Н.О. Лейпунської, зроблені під час розкопок і аналізу матеріалів про те, що в матеріалах цієї напівземлянки простежуються два будівельні періоди. За масовим матеріалом фіксується ще й третій, пов'язаний з підготовкою долівки напівземлянки перед початком її використання.

Для вивчення закономірностей формування культурного шару та комплексу знахідок у ямах, розміщених на ділянці ЮЗА, використано дані польових списків із 42 господарських ям різних періодів. Тут показано результати дослідження деяких з них, синхронних землянкам і напівземлянкам, тобто ям періоду архаїки та декількох класичного періоду, що дали складні графіки.

Формування культурного шару в ямі 212 (табл. 7, рис. 8) розпочалося одразу після її влаштування. Інтенсивність заповнення знахідками свідчить, що яма від самого початку була смітником. Вочевидь знахідки із заповнення на глибині 0,30—0,65 м від краю відносяться до одного та досить короткого періоду. Очевидно також, що яму спеціально не засипали,

і вона поволі була заповнена вщерть. Тобто, знахідки з неї відносяться до одного хронологічного відрізка: VI — початку V ст. до н. е.

Формування культурного шару в ямі 425 (табл. 8, рис. 9) відбувалося не дуже інтенсивно. У перший період її існування знахідок у ній майже не лишилося. Це свідчить, що її використовували, найвірогідніше, як зернову, і матеріальні рештки потрапили до неї випадково. Від рівня 2,0 м яму задіяли як побутову, і вона наповнилася звичними рештками — землею зі сміттям. Датується яма кінцем VI — першою половиною V ст. до н. е.

Такі само закономірності формування культурного шару простежуються й при вивченні масового матеріалу з господарських ям класичного періоду. Зокрема, часом не раніше середини V ст. до н. е. датується яма 125, формування комплексу знахідок з якої представлено на рис. 10.

Значний час до ями 125 рештки не потрапляли. Основна їх кількість походить з глибини 2,05—2,00 м, а пік заповнення припадає на глибину 1,80—2,05 м. Очевидно, яму спочатку використовували як зернову, потім (глибина 2,00—2,05 м) — як сміттєву, а згодом її засипали. Тобто, заповнення ями відбувалося анало-

Таблиця 5. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у напівземлянці 197

Грунт	Глибина (м)	Кількість	%
Глинисто-попелястий	0,20—0,40	2967	46,29
Глинисто-попелястий	0,40—0,60	693	10,81
Глинисто-попелястий	0,60—0,80	669	10,44
Сіро-попелястий	0,70—0,80	805	12,56
Глинисто-попелястий	0—0,80	809	12,62
Сіро-глинистий	0,80, долівка	466	7,27
Всього		6409	100,00

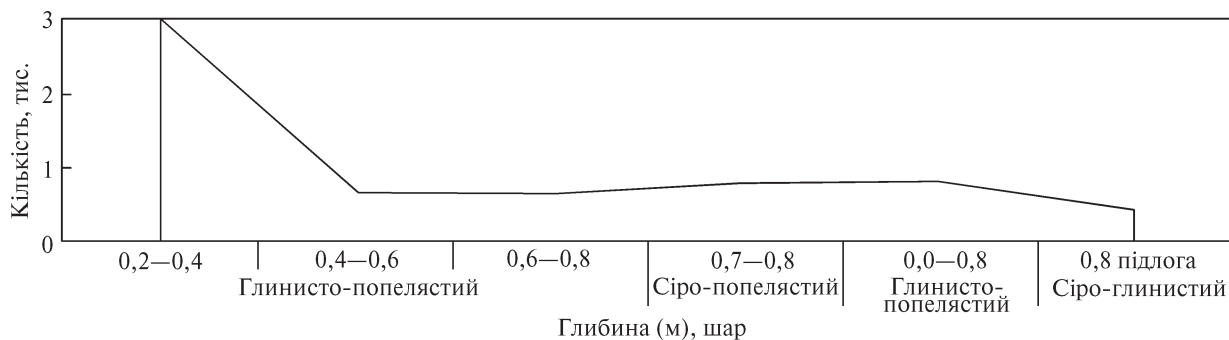

Рис. 6. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у напівземлянці 197

Таблиця 6. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у напівземлянці 198

Грунт	Глибина (м)	Кількість	%
Глинисто-попелястий	0—0,30 від польовки	303	5,18
Глинисто-попелястий	0,30—0,45 від польовки	1063	18,16
Глинисто-попелястий	0,45—0,55 від польовки	973	16,62
Розчистка верхнього горизонту	0,80 від польовки	40	0,68
Сіро-попелястий	0—0,80 від польовки	1075	18,36
Сіро-глинистий	0,55—0,65 від польовки	966	16,50
Сіро-попелястий	0,70—0,80 до польовки	525	8,97
Сіро-попелястий	0,80—0,95 нижче долівки верхнього горизонту	84	1,43
Сіро-попелястий	0,65—0,80 від долівки	376	6,42
Нижній рівень долівки	0,95	85	1,45
Попелястий/ніша	товщина шару 0,30	365	6,23
Всього		5855	100,00

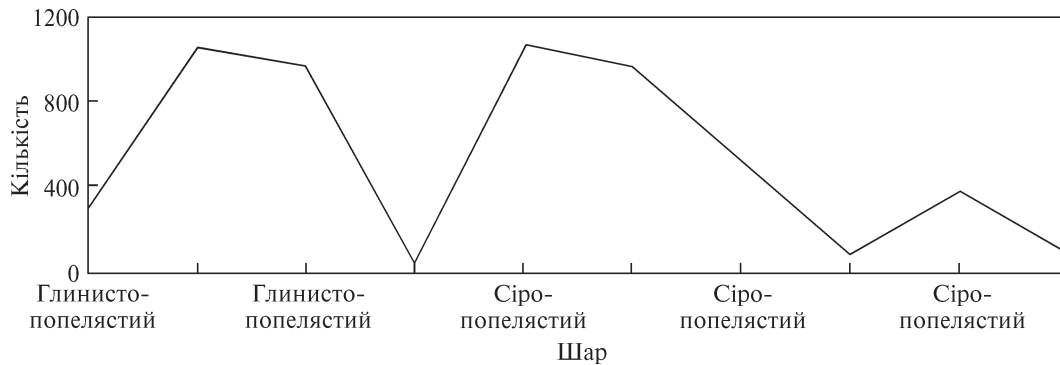

Рис. 7. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у напівземлянці 198

Таблиця 7. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у господарській ямі 212

Грунт	Глибина (м)	Кількість
Сміттево-попелястий	0—0,20 від горловини ями	160
Сміттево-попелястий	0,20—0,35 від горловини ями	237
Сміттево-попелястий	0,35—0,65 від горловини ями	569
Всього		966

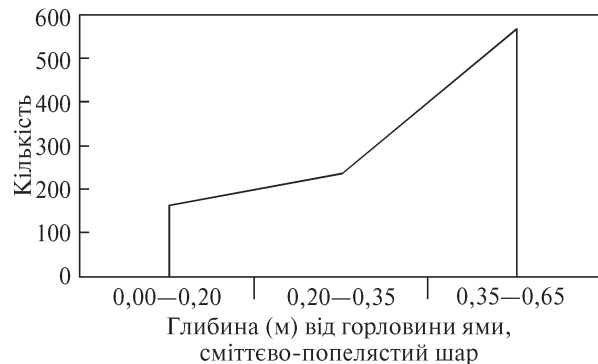

Рис. 8. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у ямі 212

гічно процесу заповнення ями 425 архаїчного періоду.

У заповненні ями-колодязя 418 простежуються два періоди побутування (рис. 11). Спочатку це був колодязь, який скоро засипали (гострий пік діаграми). Після цього її досить довго використовували як звичайну господарську яму, що була заповнена накопиченням сіро-глинистого ґрунту із фрагментованими рештками.

Таким чином, дослідження розповсюдження масового матеріалу на ділянці ЮЗА в Ольвії в прошарках заповнення на різній глибині дозволяє виявити деякі закономірності.

Перший тип заповнення заглиблених об'єктів демонструють споруди, засипані після певного періоду використання. Прикладом можуть бути землянки 398 і 401, напівземлянка 197, ями 425 і 125. Для таких споруд характерна діаграма з гострим піком в районі верхнього краю (рис. 3, 4, 6,

9, 10). Можливо, такі споруди від певного рівня можна вважати закритими комплексами.

Другий тип заповнення притаманний спорудам, які почали засипати при підготовці для використання (як землянка 403) або почали інтенсивно заповнювати (як сміттева яма 212). Для таких споруд характерна діаграма з гострим піком в районі дна (рис. 5, 8). Тобто, ці споруди не засипали після використання, і вони заповнювалися досить повільно після того, як було підсипане та, можливо, утрамбоване дно, або після того, як до ями висипали значну кількість сміття. Деякий час такі споруди лишалися відкритими та зруйнувалися через обвал стін чи іншим природним чином.

Третій тип заповнення притаманний складним спорудам, як напівземлянка архаїчного періоду 198 або яма-колодязь 418, що датується

Таблиця 8. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у господарській ямі 425

Грунт	Глибина (м)	Кількість	%
Сіро-попелястий з жовтою глиною внизу	0—2,0 від верху ями	1372	67,95
Жовто-глинистий	2—2,3 від верху ями	369	18,28
Жовто-глинистий	2,3—2,5 під долівкою приміщення з сирцевою кладкою	278	13,77
Всього		2019	100,00

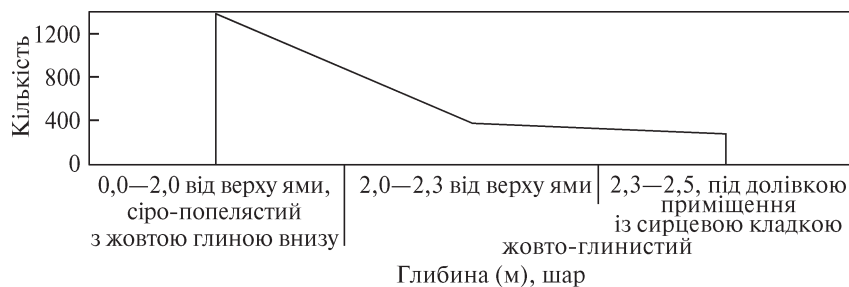

Рис. 9. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок в ямі 425

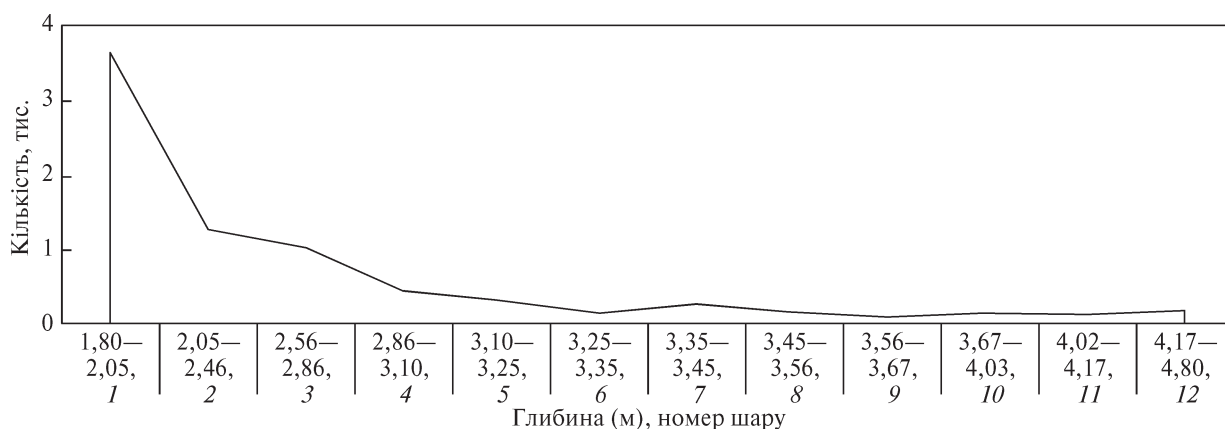

Рис. 10. Ольвія, ділянка ЮЗА. Схема заповнення ями 125

ся VI—IV ст. до н. е. Це відображають складні діаграми з чергуванням гострих піків і областей з підвищеною кількістю знахідок, які накопичувалися досить повільно (рис. 7, 11). Досліджуючи процес формування масових знахідок у таких спорудах, можна простежити певні періоди побутування цих споруд і особливості їх функціонального призначення.

Продовжуючи тему визначення функціонального призначення споруд на поселеннях (Гаврилюк 2006а), повернемося до первинної обробки масового матеріалу. Оскільки при підготовці масиву даних було враховано максимальну кількість відомостей про знахідки із заповнення культурних шарів і прошарків, доцільно дослідити окремі групи знахідок. Нижче наведено результати кількісної оцінки кераміки з деяких споруд.

Інформацію про знахідки з різних матеріалів можна групувати за будь-якими ознаками. В цьому разі нас цікавить оцінка кераміки за функціональним призначенням. Знахідки умовно поділені на шість груп: столова кераміка (сіроглиняний і червоноглиняний посуд); кухонна (гончарний і ліпний посуд); парадна (чорнолаковий, чорнофігурний, червонофігурний, червоноглиняний розписний і рельєфний посуд); господарська (товстостінний і освітлювальний посуд); тарна (амфори

й піфоси) та архітектурно-будівельна кераміка. Оскільки тут ідеться в основному про формування комплексу знахідок зі споруд другої половини VI — першої чверті V ст. до н. е., то в табл. 9 представлено загальні дані про співвідношення функціональних груп кераміки в спорудах саме цього періоду.

Якщо відкинути групи кераміки, які не використовували в споживанні харчів, тобто тарну та господарську, то таблиця побутового посуду набуде такого вигляду (табл. 10).

Таким чином, група кухонної кераміки в спорудах періоду архаїки тут становить приблизно 19 %. Для порівняння можна навести дані про співвідношення таких знахідок у спорудах Ольвії на ділянці НГС (елліністичний період). Кухонний посуд становив 34,3 % (Gavrylyuk 2010, p. 591, tabl. 3).

Якщо розглянути вміст кухонного посуду в окремих спорудах ділянки ЮЗА, то можна помітити, що в більшості з них показник вмісту кухонної кераміки близький до загального на цій ділянці і становить від 11 % (землянка 398) до 19 % (напівземлянка 197). Винятком є землянка 401, в якій фрагменти кухонного посуду сягали 32 %, та яма 212, де фрагментований кухонний посуд становив близько 4,0 %. Відтак, можна зробити припущення про кухонну «спеціалізацію» землянки 398 і про деякі особ-

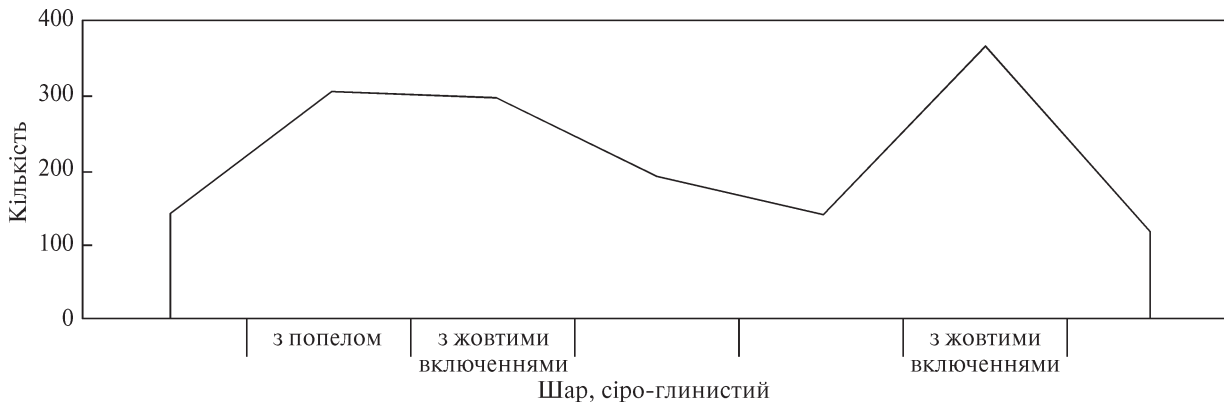

Рис. 11. Ольвія, ділянка ЮЗА. Формування комплексу знахідок у ямі-колодязі 418

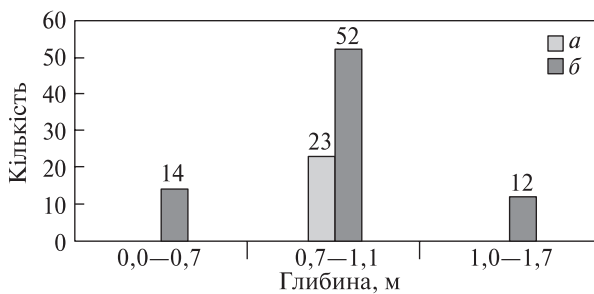

Рис. 12. Ольвія, ділянка ЮЗА. Співвідношення гончарного (б) та ліпного посуду (а) за глибиною залягання в землянці 395

ливості заповнення ями 212, в якій чомусь переважають фрагменти столового (64 %) і парадного (31 %) посуду.

Розподіл кухонного посуду по шарах загалом і в деяких спорудах

Цей аспект наведено тут як приклад дослідження кераміки з урахуванням саме масових знахідок. Кухонний посуд, знайдений у шарах ділянки ЮЗА, складається з трьох груп: гончарний (76 %), що переважає в усіх шарах; ліпний (23,6 %; рис. 2) і товстостінний (0,35 %). Оскільки відсоток товстостінної кераміки (переважно лутеріїв) дуже незначний, у кількісній

Таблиця 9. Ольвія, ділянка ЮЗА. Співвідношення функціональних груп кераміки в архаїчних спорудах

Групи	Кількість	%
Тара	28239	72,99
Кухонна	1985	5,13
Столова	4853	12,54
Парадна	3484	9,00
Господарська	130	0,34
Всього	38691	100,00

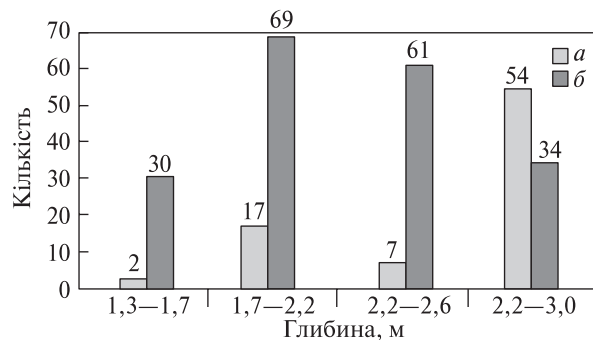

Рис. 13. Ольвія, ділянка ЮЗА. Розподіл гончарного (б) та ліпного посуду (а) за глибиною залягання в землянці 400

характеристиці задіяно тільки гончарний і ліпний посуд.

З рис. 2 видно, що основна маса кухонного посуду походить з жовто- та сіро-глинистого шарів. Такими знахідками особливо насичений сіро-глинистий, елліністичний шар. Показові зміни у співвідношенні гончарного та ліпного посуду в зазначених шарах: у темно-попелястому, найранішому, шарі гончарного посуду майже у вісім разів більше ніж ліпного, у жовто-глинистому — в 3,4 рази, у сіро-глинистому — в 3,1 разів, у гумусному — в 2,7 разів. Відтак, за масовим матеріалом, а саме кухонної групи кераміки, зафіксовано, що в архаїчному шарі ділянки ЮЗА кухонний гон-

Таблиця 10. Ольвія, ділянка ЮЗА. Співвідношення функціональних груп кераміки в архаїчних спорудах (без урахування тари та господарської кераміки)

Група	Кількість	%
Кухонна	1985	19,23
Столова	4853	47,02
Парадна	3484	33,75
Всього	10322	100

чарний посуд переважає над ліпним. У пізніших шарах помітна тенденція до збільшення ліпного посуду, і в елліністичний період співвідношення гончарного та ліпного посуду стабілізується та наближається до раніше зафіксованих, а саме 3 : 1 (Марченко 1983, с. 25; Gavrylyuk 2010).

Але тут нас цікавить поширення кухонного гончарного та ліпного посуду в архаїчних шарах. Ми з'ясували, що ліпного посуду в темно-попелястому архаїчному шарі ділянки ЮЗА знайдено дуже мало — у вісім разів менше ніж гончарного. Дещо інше співвідношення цих груп кухонної кераміки маємо в об'єктах архаїчного періоду. Ліпного посуду в них у п'ять разів менше ніж гончарного кухонного (табл. 11).

За результатами обробки кухонного посуду зі споруд (1659 екз.) та зіставленням кількості гончарного та ліпного посуду можна виділити дві групи даних. Першу групу становлять 13 споруд, в яких фрагменти ліпного посуду не

Таблиця 11. Ольвія, ділянка ЮЗА. Кухонний гончарний і ліпний посуд зі споруд періоду архаїки

Споруда	№	Гончарний	Ліпний
І група			
Напівземлянка	317	1	0
Напівземлянка	458	2	0
Напівземлянка	384	7	0
Напівземлянка	393	8	0
Яма	425	13	0
Напівземлянка	430	35	0
Напівземлянка	394	2	1
Яма	374	2	1
Яма	429	2	1
Напівземлянка	305	55	1
Напівземлянка	402	4	2
Землянка	403	35	3
Яма	212	6	4
II група			
Землянка	214	46	7
Напівземлянка	427	23	8
Напівземлянка	197	342	9
Землянка	250	44	12
Землянка	395	78	23
Яма	404	11	26
Напівземлянка	198	110	30
Землянка	398	114	53
Землянка	401	397	53
Землянка	400	34	54
Всього		1371	288

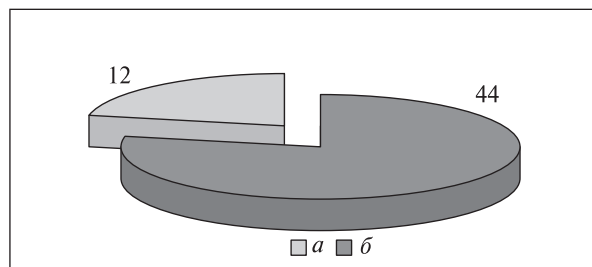

Рис. 14. Ольвія, ділянка ЮЗА. Співвідношення кухонного гончарного (б) та ліпного посуду (а) в землянці 250

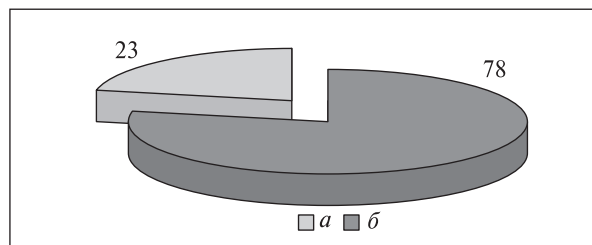

Рис. 15. Ольвія, ділянка ЮЗА. Співвідношення гончарного (б) та ліпного посуду (а) в землянці 395

знайдені або їх дуже мало — до п'яти фрагментів. Це вісім напівземлянок (305, 317, 384, 393, 394, 402, 430 і 458), одна землянка (403) і три ями (212, 374 та 429).

До другої групи потрапило 10 будівель, в яких траплявся ліпний посуд. Це шість землянок (214, 250, 395, 398, 400 і 401), три напівземлянки (197, 198 і 427) та одна яма (404). У деяких будівлях цієї групи простежено розподіл гончарної та ліпної кераміки за глибиною. Зокрема, в землянці 395 ліпний посуд з'явився на рівні 1,10 м від краю котловану (рис. 12). Те само простежено в напівземлянці 197, де ліпний посуд зафіксовано від рівня 0,60 м від краю, та напівземлянці 427, в якій ліпна кераміка трапилася лише в сіро-глинистому шарі. У напівземлянці 198 ліпного посуду не було на початку другого періоду функціонування споруди, і він з'явився від глибини 0,7 м. Тобто, якийсь час мешканці цих споруд користувалися винятково гончарним посудом.

Інша закономірність щодо розподілу ліпного посуду простежена в землянці 400 (рис. 13), яку можна вважати «винятком із правила». Фрагментів ліпної кераміки тут від самого її початку більше на тлі гончарного кухонного посуду. Господарі землянки 400 з якихось причин користувалися переважно ліпним посудом. Можливо, якісь припущення виникнуть після морфологічного аналізу самого ліпного

посуду звідси, якщо він був описаний у полі або зберігся у фондах заповідника «Ольвія».

Дослідивши ліпний та гончарний посуд з будівель другої групи, в першу чергу землянок, помічено ще одну цікаву закономірність. Землянки 250, 395 і 398 становлять окрему групу зі стабільним співвідношенням такої кераміки: гончарний посуд у них сягає 79–80 %, а ліпний — 19–20 % (рис. 14, 15). Такий само вигляд має діаграма за результатами підрахунків ліпного та гончарного посуду із напівземлянки 198 другого періоду її існування. Складається враження, що в період архаїки ліпний посуд доповнював гончарний, компенсуючи його втрати в процесі використання.

Таким чином, дослідження масового матеріалу з багатошарових пам'яток уможливило низку висновків.

1. Загальні якісна та кількісна характеристики культурного шару дозволили з'ясувати особливості розподілу знахідок відповідно до виділених у полі прошарків. Встановлено, що в Ольвії на ділянці ЮЗА найнасиченішим знахідками є сіро-глинистий шар, що відповідає періоду еллінізму (рис. 1). Найменше знахідок виявлено в шарах і прошарках періоду архаїки, а ліпний посуд у них представлений незначною кількістю (рис. 2).

2. За кількісними та відносними даними, отриманими при опрацюванні масового матеріалу з окремих об'єктів, можна уявити процес формування культурного шару та решток у них. За цими даними виділено три типи заповнення об'єктів.

Перший тип заповнення заглиблених об'єктів демонструють споруди, засипані через якийсь час використання (наприклад, землянки 398 і 401, напівземлянка 197, ями 425 і 125). Для таких споруд характерні діаграми з гострими піками біля верхнього краю споруди (рис. 3, 4, 6, 9, 10). Такі об'єкти до певного рівня заповнення можна вважати закритими комплексами.

Другий тип заповнення притаманний спорудам, які почали засипати при підготовці до використання (наприклад, землянка 403) або почали інтенсивно заповнювати (як сміттєва яма 212). Для таких споруд характерна діаграма з гострим піком у районі дна (рис. 5, 8). Тобто, ці споруди не засипали після їх використання, і вони заповнювалися досить повільно після того, як було підсипане і, можливо, утрамбоване дно, або після того, як в яму було зсипано

значну кількість сміття. Деякий час такі споруди були відкритими та руйнувалися через обвал стін чи іншим природним чином.

Третій тип заповнення притаманний складним спорудам, як напівземлянка архаїчного періоду 198 або яма-колодязь 418, що датується VI—IV ст. до н. е. Для таких споруд характерні складні діаграми з чергуванням гострих піків і областей з підвищеною кількістю знахідок, які накопичувалися досить повільно (рис. 7, 11). Досліджуючи процес накопичення масових знахідок у них, можна простежити певні періоди функціонування таких споруд і особливості їх функціонального призначення.

3. Співвідношення груп окремих знахідок, у першу чергу кераміки, в окремих об'єктах дозволило виявити функціональні особливості деяких з них. Наприклад, землянки 398 і 401 за цими даними могли виконувати функцію кухні. Цей висновок підтверджується дослідженнями кількісного складу кухонного посуду.

4. Вивчення співвідношення груп знахідок у межах однієї функціональної групи, а саме кухонної кераміки, дозволяють припустити, що всі будівлі другої групи споруд періоду архаїки, в яких кількість ліпного посуду перевищувала десяток, виконували функцію кухні. Принаймні можна бути впевненим, що в землянках 250, 395, 398 і 401 та напівземлянці 198 у другому періоді її існування готували їжу. Майже повний збіг відсоткових даних кухонного посуду в цих спорудах (рис. 14, 15) дозволяє припустити не тільки подібне функціональне їх призначення, але, можливо, і їхню синхронність.

5. Помічено також, що в напівземлянках і землянках у групі кухонного посуду переважає гончарна кераміка (рис. 12). Те, що ліпний посуд відсутній у будівлях у початковій стадії їх побутування, а в деяких спорудах (їх більшість) і впродовж усього часу та його мало в культурному шарі періоду архаїки, свідчить, що перші греки-переселенці не везли ліпний посуд, а почали його використовувати лише тоді, коли кількість привезеного кухонного гончарного посуду зменшилася, а ввезення його з метрополії припинилося. Однак питання про виробника ліпного посуду для мешканців архаїчних споруд поки що лишається відкритим. Однією з причин є те, що дані кількісного розподілу посуду на ділянці ЮЗА мають бути доповнені ретельним аналізом ліпної складової керамічного комплексу. Але це виходить за межі цієї статті.

- Гаврилюк Н.А.* История экономики Степной Скифии. — К., 1999.
- Гаврилюк Н.А.* Лепная керамика и общие статистические данные керамических материалов // Древнейший тематический Ольвии Понтийской. — Симферополь, 2006. — С. 191—197.
- Гаврилюк Н.А.* Массовый археологический материал в определении функционального назначения помещений (на примере хозяйственных сооружений участка НГС Ольвии) // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. — Керчь, 2006а. — С. 55—63.
- Гаврилюк Н.А.* Лепная керамика Тиры // Тира—Белгород—Аккерман (материалы исследований). — Одесса, 2010. — С. 11—47.
- Гаврилюк Н.А.* Обработка массового археологического материала античных поселений // Методика полевых археологических исследований. Греческие и варварские памятники Северного Причерноморья. — М., 2011. — С. 7—17.
- Гаврилюк Н.А.* Лепная керамика из башни на поселении Кульчук в Северо-Западном Крыму. — 2013 (у друці).
- Гаврилюк Н.А., Крыжицкий С.Д., Тимченко Н.П.* Информационное обеспечение археологических памятников раннего железного века // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава, 1996. — С. 299—306.
- Марченко К.К.* Классификация лепной керамики Ольвии второй половины IV — первой половины I вв. до н. э. // КСИА. — 1975. — **143**. — С. 70—77.
- Марченко К.К.* Кухонная керамика Ольвии второй половины VI—I ст. до н. э. // Археология. — 1983. — **43**. — С. 14—26.
- Марченко К.К.* Варвары в составе населения Березани и Ольвии во второй половине 7 — первой половине 1 в. до н. э. — Ленинград, 1988.
- Gavrylyuk N.O.* Statistical considerations // The Lower City of Olbia (Sektor NGS) in the 6th century BC to the 4th Century AD (ed. N.A. Lejunkskaja, Pia Guldager Bilde, Jakob Hojte, V.V. Krapivina & S.D. Kryzickij). — Aarhus, 2010. — P. 589—629.

Надійшла 17.04.2012

Н.А. Гаврилюк

МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ МАССОВОГО МАТЕРИАЛА ИЗ АНТИЧНЫХ ПАМЯТНИКОВ (на примере находок с участка ЮЗА в Ольвии)

В соответствии со сложившейся практикой на музейное хранение принимается не весь археологический материал, полученный в ходе раскопок. Туда поступает 25—30 % извлекаемого материала. Остальная часть (70—75 %) находок фиксируется лишь в полевой документации в виде списков, которые в полной мере не обрабатываются. В статье рассмотрены возможности обработки и способы введения в научный оборот массового материала из полевых списков. Внимание сосредоточено на оценке находок из многослойных античных памятников.

В качестве примера избран участок ЮЗА Ольвии. Исследование массового материала из землянок, полуземлянок и хозяйственных ям позволило определить функциональное назначение некоторых сооружений. Проанализировано также распространение массового материала в слоях участка и в заполнении сооружений. Определены три типа заполнения углубленных объектов. Изучение соотношения кухонной и гончарной посуды в постройках периода архаики позволяет утверждать, что в этот период небольшой отрезок времени лепная керамика вообще не использовалась или использовалась очень мало. Создается впечатление, что первые греки-переселенцы стали использовать лепную посуду, когда количество гончарной кухонной керамики сократилось, а ввоз ее из метрополии прекратился.

N.O. Gavryliuk

RESEARCH METHODS OF MASS MATERIAL FROM THE ANCIENT GREEK SITES (on the example of the finds from ЮЗА area at Olbia)

Accordingly to the current practice, not whole the archaeological material obtained during the excavations is received and kept in the museums. 25—30 % of the material revealed is received. The latter finds (70—75 %) are recorded only by the field documents lists-formed which are not fully processed. Viewed in the article are the possibilities of processing and ways of presentation to the scientific circulation of the mass material in the field lists. The attention is concentrated on the evaluation of the finds from multi-layered Ancient Greek sites.

ЮЗА area in Olbia is chosen as an example. Study of mass material from the dugouts, semi-dugouts, and husbandry pits allowed the author to determine the purpose of several structures. Mass material distribution within the layers in the area and in the structures' filling is also analyzed. Three types of deepened objects filling are determined. Study of correlation of kitchenware and wheel-made pottery in the Archaic period structures allows the author to state that handmade pottery was not used at all or was very rarely used within a short period of time during the Archaic period. The first Greeks-immigrants seemed to start usage of handmade pottery when the number of wheel-made pottery decreased while its import from the metropolis ended.